

Τουρισμός και κορωνοϊός: Οι επιδράσεις στην ελληνική οικονομία και ο αντισταθμιστικός ρόλος του δημόσιου τομέα

Νικόλαος Ροδουσάκης*

Γιώργος Σώκλης**

Περίληψη

Το παρόν άρθρο εκτιμά τη συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία και τις επιπτώσεις που θα έχει στο ΑΕΠ, την απασχόληση και τον εξωτερικό τομέα μια πιθανή κατάρρευση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων της χώρας λόγω της εξάπλωσης του νέου κορωνοϊού (COVID-19). Σε αντίθεση με ό,τι συνήθως υποστηρίζεται, εκτιμούμε ότι η σχετική συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι μεν υψηλότερη από τον μέσο όρο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά σε απόλυτη αντιστοιχία με αυτή των άλλων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου. Περαιτέρω, η εκτίμηση των μοναδιαίων επιδράσεων των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων και των κρατικών καταναλωτικών δαπανών στην ελληνική οικονομία στη βάση του σραφφαϊανού πολλαπλασιαστή καταδεικνύει ότι οι κρατικές δαπάνες έχουν σημαντικά ισχυρότερες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις σε σχέση με αυτές της τουριστικής ζήτησης. Συνεπώς, οι βασιζόμενες σε υπερεκτίμηση του ρόλου του τουρισμού προβλέψεις για συγκριτικά υψηλότερη ύφεση στην ελληνική οικονομία, δεν φαίνεται να ευσταθούν.

Λέξεις-κλειδιά: Διεθνείς ταξιδιωτικές εισπράξεις, ελληνική οικονομία, κορωνοϊός, σραφφαϊανός πολλαπλασιαστής, συμβολή του τουρισμού στην οικονομία.

Ταξινόμηση JEL: C67, D57, E11, E12, E61, Z32

Εισαγωγή

Ο τουριστικός τομέας αναμένεται να αντιμετωπίσει ένα από σημαντικότερα πλήγματα από τη διεθνή εξά-

πλωση του νέου κορωνοϊού (COVID-19). Στη βάση αυτή τα επιτακτικά ερωτήματα που απασχολούν τον δημόσιο διάλογο στη χώρα μας δύναται να συνοψιστούν ως εξής:

- Ποια είναι η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία;
- Σε ποιο βαθμό είναι εκτεθειμένη η οικονομία σε μια ενδεχόμενη κατάρρευση της τουριστικής ζήτησης;
- Σε ποιο βαθμό μπορεί η κρατική παρέμβαση να αντισταθμίσει τις όποιες απώλειες;
- Ποιο θα είναι, εν τέλει, το εύρος της ενδεχομένης ύφεσης στην ελληνική οικονομία;

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να απαντήσει εμπειριστωμένα στα παραπάνω ερωτήματα, αναδεικνύοντας την πραγματική συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία, τις πραγματικές διαστάσεις των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων μιας ενδεχόμενης κατάρρευσης της τουριστικής ζήτησης στο ΑΕΠ, την απασχόληση και το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της οικονομίας, και, ταυτοχρόνως, τον αντισταθμιστικό ρόλο που δύναται να διαδραματίσει ο δημόσιος τομέας.

Το υπόλοιπο του παρόντος άρθρου δομείται ως εξής: Η Ενότητα 1 συνοψίζει την πορεία του ελληνικού τουρισμού μέχρι την εμφάνιση του COVID-19. Η Ενότητα 2 αναλύει το ζήτημα της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία. Η Ενότητα 3 συγκρίνει τις αρνητικές επιδράσεις της συρρίκνωσης του τουρισμού στην οικονομία με τις θετικές επιδράσεις μιας επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, εκτιμώντας με αυτό τον τρόπο και το εύρος της ενδεχομένης ύφεσης. Τέλος, συνοψίζονται τα συμπεράσματα της συνολικής διερεύνησης.

1. Η πορεία του ελληνικού τουρισμού μέχρι την εμφάνιση του COVID-19

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος (ΤτΕ), οι διεθνείς ταξιδιωτικές εισπράξεις της χώρας το 2019 έφθασαν τα €18,179 δισ., καταγράφοντας αύξηση κατά 13,0% σε σχέση με το προηγούμενο

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). Email: nrodousakis@kepe.gr

** Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). Email: gsoklis@kepe.gr

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

έτος, ενώ οι διεθνείς ταξιδιωτικές αφίξεις έφθασαν τα 34,005 εκατ., σημειώνοντας αύξηση κατά 2,8% σε σχέση με το προηγούμενο έτος¹. Περαιτέρω, κατά το α΄ δίμηνο του 2020, οι διεθνείς ταξιδιωτικές εισπράξεις της χώρας έφθασαν τα €527 εκατ., σημειώνοντας αύξηση κατά 22,9% σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους, ενώ οι διεθνείς ταξιδιωτικές αφίξεις έφθασαν τις 1,417 εκατ., σημειώνοντας αύξηση κατά 21,8% σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους. Όλα τα παραπάνω προμήνυαν ότι, υπό κανονικές συνθήκες, το 2020 θα ήταν άλλη μια «καλή χρονιά» για τον ελληνικό τουρισμό.

2. Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία

2.1. Προβλήματα εκτίμησης της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία

Η σύγχρονη αναγνωρισμένη προσέγγιση για την εκτίμηση της συμβολής του τουριστικού τομέα στην οικονομία είναι μέσω του συστήματος των Δορυφόρων Λογαριασμών Τουρισμού (ΔΛΤ), μέσω των οποίων εκτιμάται η τουριστική Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία, το τουριστικό Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν και ο δείκτης της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία (tourism ratio). Ο δείκτης της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία, ο οποίος ορίζεται ως ο λόγος της συνολικής (εισερχόμενης και εσωτερικής) τουριστικής κατανάλωσης προς τη συνολική προσφορά της οικονομίας, αποτελεί έναν διεθνώς αναγνωρισμένο δείκτη μέτρησης του ειδικού βάρους του τουριστικού τομέα σε μια οικονομία². Η Ελλάδα είναι από τις λίγες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) που δεν έχει ακόμα αναπτύξει σύστημα ΔΛΤ και, επομένως, δεν υπάρχει ακριβής εκτίμηση για το ύψος της τουριστικής ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και του τουριστικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος στην ελληνική οικονομία, ενώ, κατά καιρούς, δημοσιεύονται εκτιμήσεις για τη συμβολή του ελληνικού τουρισμού στο ΑΕΠ της οικονομίας, οι οποίες μπορεί κυμαίνονται από το 10% έως το 30%, ή και ακόμα υψηλότερα. Ως εκ τούτου, δεν υπάρχει ακριβής εικόνα για την πραγματική συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία.

Εάν εξετάσουμε τα στοιχεία του τομέα «Διαμονή και Εστίαση», ο οποίος είναι ο κατεξοχήν τομέας που συνδέεται με τις τουριστικές δραστηριότητες, τότε, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα σχετικά στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), τα οποία αφορούν το έτος 2017, ο εν λόγω τομέας αποτελούσε το 6,8% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και το 8,6% της απασχόλησης της ελληνικής οικονομίας³. Ωστόσο, δεν αποτελούν όλες οι δραστηριότητες του εν λόγω τομέα τουριστική παραγωγή, ενώ υπάρχουν και άλλοι τομείς των οποίων μέρος των δραστηριοτήτων μπορούν να χαρακτηριστούν ως τουριστικές. Συνεπώς, έως ότου αναπτυχθεί ο ελληνικός ΔΛΤ, δεν μπορούμε να έχουμε ακριβή εικόνα για το ύψος της τουριστικής παραγωγής της χώρας.

Από την άλλη πλευρά, όμως, διαθέτουμε επαρκή δεδομένα για την τουριστική δαπάνη στη χώρα μας και, άρα, μπορούμε να έχουμε μια εκτίμηση του “tourism ratio” στην ελληνική οικονομία. Η εισερχόμενη τουριστική δαπάνη της χώρας δύναται να προσεγγιστεί μέσω των ταξιδιωτικών εισπράξεων της χώρας που εκτιμώνται μέσω της «Έρευνας Συνόρων» της ΤτΕ, ενώ μια εκτίμηση της εσωτερικής τουριστικής δαπάνης έχουμε μέσω της «Έρευνας Ποιοτικών Χαρακτηριστικών Ημεδαπών Τουριστών (Έρευνα Διακοπών)» της ΕΛΣΤΑΤ. Τα τελευταία διαθέσιμα δεδομένα της «Έρευνας Διακοπών» της ΕΛΣΤΑΤ αφορούν το έτος 2018 και, συνεπώς, θα προβούμε σε εκτίμηση του “tourism ratio” για αυτό το έτος. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΤτΕ, οι ταξιδιωτικές εισπράξεις για το έτος 2018 έφθασαν τα €16,086 δισ., ενώ, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, η δαπάνη των ημεδαπών τουριστών για προσωπικά ταξίδια στο εσωτερικό το 2018 έφθασε τα €1,715 δισ., και το σύνολο των δαπανών των ημεδαπών τουριστών για επαγγελματικά ταξίδια έφθασε τα €132,572 εκατ. Από τα παραπάνω εκτιμούμε ότι η εγχώρια τουριστική δαπάνη είναι της τάξης των περίπου €17,9 δισ⁴.

Η πρακτική που συνήθως ακολουθείται για την εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι να διαιρείται η εγχώρια τουριστική δαπάνη με το ΑΕΠ της οικονομίας. Μια τέτοια εκτίμηση θα έδινε μια συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία για το έτος 2018 της τάξης του 9,7%. Ωστόσο, αυτή η πρακτική, παρόλο που χρησιμοποιείται συχνά πριν την ανάπτυξη του εργαλείου των

1. Για μια αναλυτική επισκόπηση της πορείας του ελληνικού τουρισμού το 2019, βλέπε Βαγιονής και Σώκλης (2020), ενώ για μια ανάλυση της πορείας του ελληνικού τουρισμού το 2018, βλέπε Βαγιονής και Σώκλης (2019).

2. Βλέπε, π.χ., Eurostat (2019).

3. Τα αντίστοιχα μεγέθη που αφορούν τους τομείς που συνδέονται με δραστηριότητες του δημόσιου τομέα είναι 20,3% (Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία) και 21,5% (απασχόληση), αντιστοίχως.

4. Αναφερόμαστε σε εκτίμηση διότι η ταξιδιωτική είσπραξη δεν ταυτίζεται με την έννοια της τουριστικής δαπάνης.

ΔΛΤ, πλέον θεωρείται ότι είναι παραπλανητική και ότι υπερεκτιμά τη συμβολή του τουρισμού στην οικονομία⁵. Πράγματι, η εγχώρια τουριστική δαπάνη περιλαμβάνει, για παράδειγμα, και κατανάλωση εισαγόμενων προϊόντων, τα οποία προφανώς δεν περιλαμβάνονται στο ΑΕΠ της οικονομίας. Περαιτέρω, η ως άνω μέτρηση δεν λαμβάνει υπόψη τις ενδιάμεσες αναλώσεις που χρησιμοποιούνται για να παραχθεί το τουριστικό προϊόν που απαιτείται για την κάλυψη της τουριστικής ζήτησης, οι οποίες προφανώς συμπεριλαμβάνουν και εισαγόμενες εισροές. Συνεπώς, η έκφραση των τουριστικών δαπανών ως ποσοστού του ΑΕΠ δεν αποτελεί κατάλληλο δείκτη για την εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία.

2.2. Υπολογισμός της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία

Όπως αναφέραμε στα προηγούμενα, ο δείκτης που είναι κατάλληλος για τη μέτρηση της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία και είναι συμβατός με τα διεθνή εθνικολογιστικά πρότυπα είναι ο “tourism ratio”. Μια εκτίμηση του “tourism ratio” της ελληνικής οικονομίας για το 2018 μπορεί να γίνει χρησιμοποιώντας την παραπάνω προσέγγιση της εγχώριας τουριστικής δαπάνης (€17,9 δις), καθώς και τη συνολική προσφορά στην οικονομία. Δεδομένης, τώρα, της συνολικής προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών στην ελληνική οικονομία για το έτος 2018, όπως προκύπτει από τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, έπεται ότι η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία, όπως προκύπτει από την εκτίμηση του “tourism ratio” είναι της τάξης του 4,6%, ενώ, αν υποθέσουμε ότι τα λοιπά στοιχεία της μη συνυπολογισθείσας τουριστικής κατανάλωσης μπορεί να φτάσουν έως και το 1/5 της εγχώριας τουριστικής δαπάνης, τότε ο “tourism ratio” της ελληνικής οικονομίας μπορεί να φτάνει έως και το 5,6%⁶.

Το εν λόγω μέγεθος μπορεί να φαίνεται «μικρό» σε σχέση με όσα συνήθως δημοσιεύονται για τη συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία, αλλά είναι σε απόλυτη αντιστοιχία με τα σχετικά μεγέθη που ανακοινώνουν και άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής

Πίνακας 1 Η συμβολή του τουρισμού στην Ελλάδα και σε ανταγωνίστριες χώρες

Χώρα	Tourism ratio
Ελλάδα	4,6%-5,6%*
Ισπανία	5,1%
Ιταλία	3,9%
Μάλτα	5,8%
Πορτογαλία	5,6%
ΕΕ	3,4%

Πηγή: Eurostat, *Tourism Satellite Accounts*, 2019 Edition.

* Εκτίμηση των συγγραφέων.

Ένωσης (ΕΕ). Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα αντίστοιχα μεγέθη που αφορούν επιλεγμένες, τουριστικά ανταγωνίστριες, χώρες, ήτοι την Ισπανία, την Ιταλία, τη Μάλτα, την Πορτογαλία, καθώς και ο μέσος όρος των χωρών της ΕΕ, όπως προκύπτουν από πρόσφατο δελτίο της Eurostat (2019).

Όπως παρατηρούμε, η συμβολή του τουρισμού στις εν λόγω οικονομίες κυμαίνεται στο εύρος 3,9% (Ιταλία) έως 5,8% (Μάλτα), ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος των χωρών της ΕΕ είναι της τάξης του 3,4%. Όπως παρατηρούμε, η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι σημαντικά υψηλότερη (μεσοσταθμικά κατά περίπου 50%) από τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ, αλλά σε απόλυτη αντιστοιχία με αυτήν των άλλων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου. Συνεπώς, η εκτίμησή μας για τη συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία (4,6%-5,6%) είναι απολύτως ρεαλιστική και σε αντιστοιχία με τις σχετικές εκτιμήσεις άλλων χωρών της ΕΕ.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία δεν θα πρέπει να συγχέεται

5. Βλέπε, π.χ., Hackl and Chatzimarinkis (2017).

6. Λόγω του ότι, αφενός η ταξιδιωτική εισπράξη δεν ταυτίζεται με την έννοια της τουριστικής δαπάνης, και αφετέρου η έννοια της τουριστικής δαπάνης δεν ταυτίζεται με την έννοια της τουριστικής κατανάλωσης, η εκτίμηση του “tourism ratio” δεν μπορεί να είναι απόλυτα ακριβής έως ότου καταρτιστεί ο ελληνικός ΔΛΤ. Για παράδειγμα, η εκτίμησή μας, από τη μια πλευρά, υποεκτιμά τον «τουριστικό λόγο» λόγω του ότι στην τουριστική κατανάλωση πρέπει να συμπεριληφθούν, π.χ., οι δαπάνες για υπηρεσίες που συνδέονται με κατοικίες διακοπών για ίδιο λογαριασμό και τουριστικές κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος, ενώ, από την άλλη πλευρά, υπερεκτιμά τον «τουριστικό λόγο» λόγω του ότι δεν αντιστοιχούν όλες οι ταξιδιωτικές εισπράξεις στην έννοια της τουριστικής κατανάλωσης. Έτσι εάν, λόγω χάρη, υποθέσουμε ότι η μη συνυπολογισθείσα συνιστώσα της τουριστικής κατανάλωσης είναι της τάξης του 20% της εγχώριας τουριστικής δαπάνης (το αντίστοιχο ποσοστό για την Ισπανία και την Πορτογαλία είναι 13% και 7%, αντίστοιχα), και αγνοήσουμε την υπερεκτίμηση που προκαλείται από τις ταξιδιωτικές εισπράξεις, τότε ο “tourism ratio” της ελληνικής οικονομίας θα έφτανε στο 5,6%.

με τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις που προκαλούνται από μεταβολές στην τουριστική ζήτηση. Δηλαδή, ένας πολλαπλασιασμός της εκτιμηθείσας συμβολής του τουρισμού στην οικονομία με τον λεγόμενο «τουριστικό πολλαπλασιαστή» δεν αποτελεί έναν βάσιμο τρόπο εκτίμησης της συνολικής συμβολής του τουρισμού στην οικονομία. Η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία δίνεται από τον “tourism ratio” και από την εκτίμηση της τουριστικής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και του τουριστικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος μέσω των ΔΛΤ. Από την άλλη πλευρά, οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις εκτιμούν, σταθερών όλων των άλλων μεταβλητών, τις μεταβολές σε μέγεθος όπως το προϊόν και η απασχόληση των διαφόρων τομέων της οικονομίας που προκαλούνται, μέσω των υφιστάμενων διασυνδέσεων μεταξύ των τομέων της οικονομίας, από μία μεταβολή της τουριστικής ζήτησης. Ωστόσο, όπως η μεταβολή της τουριστικής ζήτησης προκαλεί μεταβολή στο προϊόν και στην απασχόληση (και) άλλων τομέων της οικονομίας, έτσι και η μεταβολή της ζήτησης για άλλα εμπορεύματα και υπηρεσίες προκαλεί μεταβολή (και) του τουριστικού προϊόντος και της απασχόλησης. Για παράδειγμα, σε πρόσφατη *Ανάλυση Επικαιρότητας* του ΚΕΠΕ εκτιμήσαμε ότι το 5,7% της αύξησης του ΑΕΠ που προκαλείται από μια αύξηση των κρατικών καταναλωτικών δαπανών αφορά τον τομέα «Διαμονή και Εστίαση»⁷. Οι ως άνω μεταβολές μέσω των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων συνιστούν μια ανάλυση συμπεριφοράς του οικονομικού συστήματος και δεν μπορούν να συναθροιστούν στη συμβολή ενός τομέα στο ΑΕΠ, καθώς κάτι τέτοιο θα παραβίαζε βασικές εθνικολογιστικές ταυτότητες. Πολλώ δε μάλλον, δεν μπορεί να συναθροιστεί ως συμβολή στο ΑΕΠ η συνολική τουριστική ζήτηση πολλαπλασιασμένη με τον «τουριστικό πολλαπλασιαστή», καθώς, πέραν όσων ήδη επισημάναμε, μια τέτοια εκτίμηση είναι ως εάν να θεωρεί ότι το προηγούμενο έτος δεν υπήρχε τουριστικός τομέας στην οικονομία (μηδενική τουριστική ζήτηση), ενώ οι πολλαπλασιαστές εκτιμούν, εκ κατασκευής, επιδράσεις μεταβολών στη ζήτηση.

3. Οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού στην ελληνική οικονομία

3.1. Ο σφραφαιανός πολλαπλασιαστής

Στα επόμενα αναλύουμε τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού στην ελληνική οικονομία. Συ-

γκεκριμένα, εκτιμούμε τις επιπτώσεις που θα έχει η μείωση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων στο ΑΕΠ, την απασχόληση και το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της ελληνικής οικονομίας, όπως προκύπτουν από εμπειρικές μετρήσεις που έγιναν στη βάση ενός υποδείγματος πολλαπλασιαστικών επιδράσεων το οποίο βασίζεται στην έννοια του «σφραφαιανού πολλαπλασιαστή».

Ο εν λόγω πολλαπλασιαστής δεν συνιστά βαθμωτό μέγεθος αλλά τετραγωνική μήτρα των παραγόμενων εμπορευμάτων (τομέων) της οικονομίας, τα στοιχεία της οποίας εξαρτώνται από: (i) τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής, (ii) την κατανομή του εισοδήματος (τις τιμές των εμπορευμάτων), (iii) τις ροπές προς αποταμίευση ανά μορφή εισοδήματος, και (iv) τις συνθέσεις της κατανάλωσης ανά μορφή εισοδήματος. Ειδικότερα, περιέχει ως ειδικές περιπτώσεις του τον κενσινανό πολλαπλασιαστή της συνήθους μακροοικονομικής θεωρίας, τις μαρξιανές παραλλαγές του τελευταίου, και, τέλος, τους πολλαπλασιαστές της παραδοσιακής ανάλυσης εισροών-εκροών⁸.

Ως εκ τούτου, το αναλυτικό πλαίσιο των εκτιμήσεών μας έχει εκτεθεί λεπτομερώς στα Mariolis και Soklis (2015) και Mariolis *et al.* (2018). Η βασική εξίσωση που προκύπτει από αυτή την ανάλυση είναι η

$$y = Pd$$

όπου P είναι η $n \times n$ μήτρα των πολλαπλασιαστών που συνδέουν το $n \times 1$ διάνυσμα της αυτόνομης ζήτησης (κρατικές δαπάνες, επενδύσεις και εξαγωγές), d , με το $n \times 1$ διάνυσμα του καθαρού προϊόντος, y , ενώ n είναι ο αριθμός των παραγόμενων εμπορευμάτων (τομέων) της οικονομίας.

Τέλος, τα αναγκαία στατιστικά στοιχεία αντλήθηκαν από τους πρόσφατους Πίνακες Προσφοράς και Χρήσεων της ελληνικής οικονομίας του έτους 2015, ο οποίος απεικονίζουν εξήντα τέσσερα (64) παραγόμενα εμπορεύματα (αγαθά και υπηρεσίες) και αντίστοιχους τομείς.

3.2. Οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων

Συνοπτικά, η ανάλυση έδειξε ότι, για κάθε €1 δισ. απώλειας διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων, προκαλείται μία συνολική (άμεση και έμμεση)⁹:

7. Βλέπε Ροδουσάκης και Σώκλης (2020β).

8. Η έννοια του σφραφαιανού πολλαπλασιαστή συγκροτήθηκε θεωρητικά και αναλυτικά βάσει των Kurz (1985), Metcalfe and Steedman (1981) και Mariolis (2008). Για εμπειρικές εφαρμογές του, βλέπε, π.χ., Mariolis and Soklis (2018) και Mariolis *et al.* (2018).

9. Βλέπε Mariolis *et al.* (2020) και Ροδουσάκης και Σώκλης (2020α).

Πίνακας 2 Ανά εμπόρευμα κατανομή της απώλειας στο ΑΕΠ

Εμπόρευμα	Κατανομή απώλειας στο ΑΕΠ
Διαμονή και εστίαση	53,1%
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	11,4%
Χερσαίες μεταφορές	8,4%
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	4,3%
Τέχνες και ψυχαγωγία	4,2%
Αεροπορικές μεταφορές	4,2%
Λοιπά εμπορεύματα	14,4%

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

Πίνακας 3 Ανά τομέα κατανομή της απώλειας στην απασχόληση

Τομέας	Κατανομή απώλειας στην απασχόληση
Διαμονή και εστίαση	31,0%
Γεωργία	17,9%
Χερσαίες μεταφορές	5,9%
Προσωπικές υπηρεσίες	5,9%
Τρόφιμα	4,2%
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	4,1%
Λοιποί τομείς	31,0%

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

Πίνακας 4 Ανά εμπόρευμα κατανομή της επιβάρυνσης στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Εμπόρευμα	Κατανομή της επιβάρυνσης του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών
Διαμονή και εστίαση	67,7%
Χερσαίες μεταφορές	10,9%
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	9,4%
Ορυκτά	-7,0%
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	5,8%
Αεροπορικές μεταφορές	5,2%
Λοιπά εμπορεύματα	8,0%

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

- μείωση του ΑΕΠ της οικονομίας κατά περίπου €1,076 δις,
- μείωση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 26.403 απασχολούμενους,
- επιβάρυνση του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €675,52 εκατ., εκ των οποίων πάνω από τα 2/3 οφείλονται σε απώλειες καθαρών εισπράξεων από υπηρεσίες διαμονής και εστίασης.

Στους Πίνακες 2-4 παρουσιάζονται η ανά εμπόρευμα (τομέα) κατανομή της απώλειας στο ΑΕΠ (στην απασχόληση) και η ανά εμπόρευμα κατανομή της επιβάρυνσης στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, αντίστοιχα.

3.3. Οι αρνητικές επιπτώσεις της μείωσης των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων

Λαμβάνοντας υπόψη τα έως σήμερα διαθέσιμα στοιχεία για το ύψος του ΑΕΠ, της απασχόλησης και του ελλείμματος στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της οικονομίας για το έτος 2019, εκτιμούμε ότι για κάθε €1 δις. απώλειας διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων, προκαλείται μία συνολική (άμεση και έμμεση):

- μείωση του ΑΕΠ της χώρας κατά περίπου 0,57%,
- μείωση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 0,61%,
- αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου 38,9%.

Ειδικότερα, από την ανάλυση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων των τουριστικών εισπράξεων της χώρας προκύπτει ότι μια μείωση των εισπράξεων κατά 50% θα προκαλέσει μία *ceteris paribus*:

- μείωση του ΑΕΠ της χώρας κατά περίπου 5,2%,
- μείωση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 5,6%,
- αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €6,113 δις.

Τέλος, στο ακραίο υποθετικό σενάριο που χαθούν όλες οι τουριστικές εισπράξεις που είχε η χώρα το προηγούμενο έτος, θα προκληθεί μία *ceteris paribus*:

- μείωση του ΑΕΠ της χώρας κατά περίπου 10,4%,
- μείωση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 11,2%,
- αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €12,226 δις.

3.4. Σύγκριση μεταξύ των επιδράσεων της μείωσης των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων και της αύξησης των κρατικών καταναλωτικών δαπανών

Για κάθε €1 εκατ. αύξησης των κρατικών δαπανών, προκαλείται μία συνολική (άμεση και έμμεση)

- αύξηση του ΑΕΠ της οικονομίας κατά περίπου €1,487 εκατ.,
- αύξηση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 33,524 απασχολούμενους,
- επιβάρυνση του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €0,359 εκατ.

Από την παρούσα σύγκριση προκύπτει, λοιπόν, ότι οι μοναδιαίες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των κρατικών δαπανών στην ελληνική οικονομία είναι ισχυρότερες από αυτές του τουριστικού τομέα. Περαιτέρω, για να δώσουμε μια εικόνα του σχετικού ειδικού βάρους του δημόσιου τομέα σε σχέση με τον τουριστικό, σημειώνουμε ότι, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα σχετικά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, τα οποία αφορούν το έτος 2017, οι τομείς που συνδέονται με δραστηριότητες του δημόσιου τομέα συνιστούν το 20,3% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και το 21,5% της απασχόλησης της ελληνικής οικονομίας. Συνεπώς, στον βαθμό που εξασφαλιστεί ο αναγκαίος δημοσιονομικός χώρος, η τόνωση της ζήτησης μέσω κρατικών δαπανών (με ταυτόχρονη άσκηση κατάλληλων αναδιανεμητικών κλαδικών πολιτικών) είναι εφικτό να αντισταθμίσει σημαντικό μέρος των αρνητικών επιπτώσεων της μείωσης των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων.

3.5. Προβλέψεις για την ύφεση και η επίδραση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων

Σύμφωνα με τις εαρινές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η πανδημία του κορωνοϊού βυθίζει την ευρωπαϊκή οικονομία το 2020 και ακόμη περισσότερο

την ελληνική. Στην Ελλάδα το ΑΕΠ προβλέπεται να υποχωρήσει 9,7%, έναντι υποχώρησης 7,7% στην Ευρωζώνη και 7,4% στο σύνολο της ΕΕ. Αντιστοίχως, στην πρόσφατη έκθεση *World Economic Outlook*, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) προβλέπει ύφεση 10% για φέτος, τη μεγαλύτερη από κάθε άλλο ανεπτυγμένο οικονομικά κράτος-μέλος του Ταμείου με την εξαίρεση του Σαν Μαρίνο. Βασικό επιχείρημα και των δύο είναι η μεγάλη εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας από τον τουρισμό και, ως εκ τούτου, η αρνητική επίδραση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων. Δεδομένου, όμως ότι: (α) η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι αντίστοιχη των υπολοίπων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου, (β) στο υποθετικό ακραίο σενάριο κατά το οποίο θα χαθούν όλες οι τουριστικές εισπράξεις η μείωση του ΑΕΠ της χώρας θα είναι περίπου 10,4%, και (γ) ένα μέρος των απωλειών αυτών δύναται να αναπληρωθεί από την αύξηση των κρατικών καταναλωτικών δαπανών, οι εκτιμήσεις του Υπουργείου Οικονομικών για ύφεση 5% έως 7% φαίνονται, με τα σημερινά δεδομένα, πιο βάσιμες. Το συμπέρασμα αυτό συμφωνεί με τις πρόσφατες προβλέψεις του ΚΕΠΕ για το συνολικό αποτύπωμα της πανδημίας στην ελληνική οικονομία¹⁰.

3.6. Συμπεράσματα

Στον παρόν άρθρο αναλύσαμε τη συμβολή του τουριστικού τομέα στην ελληνική οικονομία και τις επιδράσεις που θα έχει σε αυτή η συρρίκνωση της τουριστικής ζήτησης το 2020 λόγω της διασποράς του κορωνοϊού, ενώ αναλύθηκε ο αντισταθμιστικός ρόλος του δημόσιου τομέα στον περιορισμό της ύφεσης. Τα κύρια ευρήματα της ανάλυσής μας είναι τα εξής:

- Οι μέθοδοι που συνήθως χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία δεν ευσταθούν και καταλήγουν σε σημαντική υπερεκτίμηση του ειδικού βάρους του τουρισμού.
- Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία, όπως προκύπτει από την εκτίμηση του λόγου της συνολικής τουριστικής κατανάλωσης προς τη συνολική προσφορά της οικονομίας (*tourism ratio*), είναι σημαντικά υψηλότερη από τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ, αλλά σε απόλυτη αντιστοιχία με τη συμβολή του τουρισμού στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου.
- Όπως προκύπτει από την εκτίμηση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων στην ελληνική οικονομία μέσω του σφραφαιανού πολλαπλασιαστή, στο υπο-

10. Βλ. Ροδουσάκης και Σώκλης (2020γ).

θετικό ακραίο σενάριο μηδενισμού των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων της χώρας, η μείωση στο ΑΕΠ της οικονομίας θα είναι, σταθερών όλων των άλλων παραγόντων, της τάξης του 10,4%, η μείωση στην απασχόληση της τάξης του 11,2% και η αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €12,226 δις.

- Οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των κρατικών καταναλωτικών δαπανών στην ελληνική οικονομία είναι σημαντικά ισχυρότερες από αυτές του τουριστικού τομέα.

Δεδομένου ότι ο δημόσιος τομέας καταλαμβάνει περί το 1/5 της ελληνικής οικονομίας σε όρους παραγωγής και απασχόλησης, η άσκηση επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη άσκηση κατάλληλων αναδιανεμητικών κλαδικών πολιτικών, είναι εφικτό να αντισταθμίσει σημαντικό μέρος των αρνητικών επιπτώσεων της μείωσης των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων. Συνεπώς, οι βασισμένες σε υπερεκτίμηση του ρόλου του τουρισμού στην ελληνική οικονομία προβλέψεις για το εύρος της ύφεσης στην ελληνική οικονομία δεν φαίνεται να ευσταθούν. Από την άλλη πλευρά, οι επιπτώσεις της ύφεσης στην απασχόληση, στον εξωτερικό τομέα, και στα δημόσια οικονομικά δεν θα πρέπει να υποτιμηθούν, ενώ το ακριβές ύψος της ύφεσης θα εξαρτηθεί και από την αντίστοιχη πορεία τόσο των επενδύσεων όσο και των λοιπών εξαγωγών της οικονομίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βαγιονής, Ν. και Σώκλης, Γ. (2019), Εξελίξεις στον τουριστικό τομέα της Ελλάδας, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τ. 40, σσ. 41-50.

Βαγιονής, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020), Επισκόπηση του ελληνικού τουριστικού τομέα, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τ. 41, σσ. 50-62.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020α), Επιπτώσεις του COVID-19 στην Ελληνική Οικονομία: Η Ειδική Περίπτωση του Τουριστικού

Τομέα, *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, 2/2020, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 17 Μαρτίου 2020.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020β), Επιπτώσεις του COVID-19 στην Ελληνική Οικονομία: Ο Κομβικός Ρόλος του Δημόσιου Τομέα, *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, 3/2020, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 8 Απριλίου 2020.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020γ), Επιπτώσεις του COVID-19 στην Ελληνική Οικονομία: Το Συνολικό Αποτύπωμα της Πανδημίας, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, No 7/2020.

Ξενόγλωσση

Eurostat (2019), *Tourism Satellite Accounts in Europe*, 2019 Edition, Statistical Reports, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Hackl, P. and Chatzimarinkis, S. (2017), *TSA for Greece: Potential and Needs*. General Report, Technical Assistance action to support tourism planning and policy for the promotion of sustainable tourism development in Greece.

Kurz, H. D. (1985), Effective demand in a "classical" model of value and distribution: the multiplier in a Sraffian framework, *The Manchester School*, 53, pp. 121-137.

Mariolis, T. (2008), Pure joint production, income distribution, employment and the exchange rate, *Metroeconomica*, 59, pp. 656-665.

Mariolis, T. and Soklis, G. (2015), The Sraffian multiplier for the Greek economy: Evidence from the Supply and Use Table for the year 2010, Centre of Planning and Economic Research (KEPE), *Discussion Paper No. 142*.

Mariolis, T. and Soklis, G. (2018), The Static Sraffian Multiplier for the Greek Economy: Evidence from the Supply and Use Table for the Year 2010, *Review of Keynesian Economics*, 6, 114-147.

Mariolis, T., Ntemiroglou, N. and Soklis, G. (2018), The Static Demand Multipliers in a Joint Production Framework: Comparative Findings for the Greek, Spanish and Eurozone Economies, *Journal of Economic Structures*, 7:18.

Mariolis, T., Rodousakis, N. and Soklis, G. (2020), The COVID-19 multiplier effects of tourism on the Greek economy, mimeo.

Metcalfe, J. S. and Steedman, I. (1981), Some long-run theory of employment, income distribution and the exchange rate, *The Manchester School*, 49, pp. 1-20.